

Тема 17

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА І ПЕДАГОГІКА В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

17.1. Розвиток українського шкільництва в УНР

Змагання українського народу за відродження національної школи, що велися протягом XIX та початку XX ст., увінчалися успіхом восени 1917 р. Повсюди в Україні почали відкриватися українські школи. Створений Центральною Радою Генеральний секретаріат народної освіти включився в розбудову освітньої справи, яка мала задовольнити потреби українського народу в рідній школі. Очолив Генеральний секретаріат і активно взявся за розбудову національної системи освіти **Іван Матвійович Стешенко** (1873—1918). Він пише статтю “Про українську національну школу”, в якій гостро виступає проти такого стану, коли корінне населення не має своєї рідної школи. Стешенко переконує в необхідності створення національних шкіл для інших національних груп, що проживають в Україні. Спираючись на підтримку Центральної Ради, бере активну участь у проведенні I Всеукраїнського вчительського з’їзду (5—6 квітня 1917 р.), який ухвалив рішення про утворення Всеукраїнської вчительської спілки. І.М. Стешенко став організатором II Всеукраїнського вчительського з’їзду (10—12 серпня 1917 р.), Всеукраїнського професійного з’їзду (13—15 серпня 1917 р.) та наради у справі

організації народної освіти в Україні (15—20 грудня 1917 р.), на яких було вироблено і схвалено план національної освіти, організації українського вчительства; поліпшення підготовки і матеріально-побутових умов педагогічних працівників. І.М. Стешенко стояв на тому, аби всі народності, котрі проживають в Україні, знали її мову, літературу, географію та історію. Генеральний секретаріат освіти накреслив широку програму національного виховання, основні положення якої викладені в брошурі “Поміч учителю в справі національного виховання”. У ній давалися рекомендації педагогічним радам, як серед учнів організовувати гуртки, українські бібліотеки, театральні вистави, літературно-вокальні вечори, лекції, подорожі, екскурсії, товариства, спілки учнів та ін. Секретаріат звернувся “До української людності”: “Нині кожен народ може розвиватися повною мірою, будувати життя своє так, як треба для його щастя... Досі не пускали в школу рідної мови, бо хотіли знищити наш народ, не давали розвиватися його духові. Тепер школа має бути рідна, в ній діти навчатимуться і чужому, і своєму, знатимуть про своїх батьків та дідів, що працювали для нашого щастя. Генеральний Секретаріат вважає, що у кожного народу повинні бути свої рідні школи, як це є по всьому світі”¹.

20 травня 1917 р. Генеральний секретаріат освіти проголосив декларацію, якою намічалася програма щодо реорганізації народної освіти. У ній, зокрема, зазначалося, що секретаріат має на меті насамперед з’єднати у своїх руках все керування шкільною освітою, а саме: догляд за проведенням на місцях українізації школи, організацію видання підручників, відшукання і підготовки учителів для шкіл та поміч їм у згуртуванні їх у професіональні товариства.

Генеральний секретаріат освіти, здавалося б, взяв на себе непосильну ношу. Адже до 1917 р. не було жодної української школи, для новостворених шкіл треба було складати докорінно нові навчальні плани, посібники, підручники тощо. Актуальною була і кадрова проблема. Значна частина вчителів була зрусіфікованою, і якщо не вороже, то байдуже ставилася до проблем української національної школи.

Ці та інші проблеми успішно вирішувалися, бо шкільна справа стала всенародною. Український народ з ентузіазмом взявся

¹ *Майборода В.К.* Організатор рідної школи в Україні // Початкова шк. — 1992. — № 11—12.

за створення українських шкіл та їх утримання. Заслугою секретаріату стало й те, що він подбав про ліквідацію так званих тупикових шкіл, якими були в царській Росії народні училища і проголосив єдність та наступність усіх навчальних закладів від початкової школи до університету.

7 листопада 1917 р. відбулася історична подія. Третім Універсалом Центральна Рада проголосила створення Української Народної Республіки і зосередження у своїх руках усієї повноти влади.

В умовах суверенної України розбудова національної школи піднялася на новий рівень.

З перших днів проголошення Української Народної Республіки українське вчительство активно включається в процес відродження національної системи освіти і виховання. Україну було зруйновано, нав'язано їй інтервенцію більшовицької Росії, Польщі, Німеччини, становище ускладнювалося внутрішнім бандитизмом, але й у такий скрутний час до освітян долинув заклик Михайла Грушевського до праці: "...культура і школа повинні робити своє діло навіть і в сих тяжких обставинах, властиво тим більш напружувати свої сили і засоби в боротьбі проти здичання і злості".

Уряд УНР питанням розбудови національної освіти в Україні надав першочергової ваги.

Відродження і розбудова національної школи в УНР стала всенародною державною справою. В усіх населених пунктах: селах, селищах, на хуторах відкривалися українські школи. "Кожне село намагалося мати в себе українську школу, складало приговори, збирало кошти, відводило помешкання, давало ґрунт, розшукувало вчителя. Вчительство, знаючи, якої школи потребує населення, стало домагатися організації курсів з українознавства"¹.

При Генеральному секретаріаті освіти створювалися секретаріати національних меншостей (польські, німецькі, єврейські та ін.); вироблено план широкої українізації, укладаються українські підручники, термінологічні словники, програми для початкової школи, а такого з українознавства.

У жовтні 1917 р. відкривається Київський український народний університет у складі трьох факультетів. А в Київському,

¹ Сірополко С. Народна освіта на українських землях і в колоніях // Українська культура. — К., 1993. — С. 72—73.

Одеському, Катеринославському університетам відкриваються факультети з російською, єврейською і польською мовами викладання.

Було підготовлено матеріали про відкриття 18 українських гімназій на Київщині, 16 на Полтавщині, по 5 на Поділлі і Херсонщині, по 2 на Волині та Катеринославщині й 1 на Чернігівщині, 47 учительських семінарій, 3 учительських інститутів¹.

28 грудня 1917 р. Центральна Рада приймає рішення про реформування шкільної справи. В УНР ліквідуються шкільні округи, на місці яких створюються комісаріати з представників усіх народностей. Зокрема, склад комісаріатів мав складатися з чотирьох українців та по одному з росіян, поляків, євреїв та ін. Цим рішенням скасовувалися дирекції та інспекції народних шкіл. Замість них встановлювався інститут губернських і районних комісарів народної освіти та при них — шкільні ради.

Уряд УНР, враховуючи всенародний потяг до рідної школи, дбав про забезпечення (доступність) навчання усіх дітей шкільного віку. Школа оголошувалася загальноосвітньою семирічною у складі двох ступенів. На першому ступені час навчання визначався у 4 роки; на другому — 3 роки; у першу чергу забезпечувався перший ступінь навчання. Освіта в УНР проголошувалася безплатною, мала демократичний характер. Нарівні з українцями право навчатися рідною мовою гарантувалося дітям національних меншин, що жили в Україні.

З проголошенням IV Універсалом самостійності України Генеральний секретаріат освіти перетворюється в Міністерство народної освіти УНР і продовжує освітню політику свого попередника.

Великий внесок у розбудову національної школи зробив міністр народної освіти і мистецтва УНР у 1918—1919 рр., згодом міністр віровизнань (1919—1924 рр.) І.І. Огієнко — визначний вчений, культурний діяч, він же — прославлений православний митрополит Іларіон.

За його участю і безпосереднім керівництвом було розроблено “Проект петлюрівської єдиної школи та батьківського комітету на Україні”. Основні ідеї і положення цього проекту відбилися в рішеннях II з’їзду Всеукраїнської учительської спілки.

¹ *Майборода В.К.* Організатор рідної школи в Україні // Початкова шк. — 1992. — № 11—12.

Вчительством України, Міністерством освіти та мистецтва на чолі з І.І. Огієнком було проведено значну роботу з аналізу та узагальнення стану освіти в Україні та з проектування структури, змісту справді народної освіти, національної школи.

Проекти міністерства та уряду УНР, численні ідеї освітян щодо розбудови нової школи по суті склали концепцію національної освіти. В її основу було покладено такі провідні принципи: громадсько-державний характер освіти, коли ініціатором національної школи є не тільки держава, а й батьківська громадськість; рівні права усіх громадян на здобуття загальної освіти незалежно від національності, раси, соціального походження і становища, статі, віросповідання; навчання дітей рідною мовою, вивчення української мови — обов'язкове для учнів будь-якої національності; різнотипність і диференціація навчальних закладів; демократизація усіх сторін шкільного життя, запровадження в освітянську практику виборів керівних органів школи, вчителів та інших працівників школи; використання найдоцільніших варіантів навчальних планів і програм з урахуванням інтересів і можливостей учнів та батьків; найвищим органом управління навчального закладу є шкільна рада, яка обирається на демократичних засадах; пріоритетний характер фінансування та морального забезпечення школи за рахунок фондів освіти, що формувалися з різних джерел доходів (місцевого бюджету, вкладів зацікавлених відомств, підприємств, кооперативів, товариств, приватних осіб, благодійних організацій, надходжень за платні послуги школи); повна фінансово-господарська самостійність школи і народний характер освітньо-виховної діяльності школи.

Ці принципи були і є методологічними орієнтирами організації національної школи.

Уряд УНР, вчительство України все робили, аби положення концепції національної освіти і виховання мали не декларативний характер, а втілювалися у життя. Зокрема першочерговим завданням вважалося введення безплатного та обов'язкового навчання в нижчих та вищих початкових школах України. Уже в 1919 р. в Україні діяло 50 244 початкові школи, 1211 вищих початкових училищ, 865 гімназій, 72 реальних, 89 комерційних, 19 торгових, 53 духовних училища тощо.

Було проведено українізацію школи всіх ступенів — від початкових до двох університетів, які відкрилися в Києві та Кам'ян-

ці-Подільську. Вперше було засновано Українську академію наук, Педагогічну академію, Академію мистецтв, Національну бібліотеку, Український історичний музей, Державний симфонічний оркестр тощо. Засновано ряд великих видавництв, які випускали твори українською мовою “в нечуваному доті числі примірників: весь край уклався сіттю українських книгарень тощо”¹.

Зроблене в УНР у галузі освіти стало незначною частиною державної програми розбудови української школи. Новий режим зірвав процес національного відродження в Україні. Та здобутки УНР у галузі розбудови національної школи мають велике пізнавальне і практичне значення сьогодні в Українській незалежній суверенній державі. Влада, науковці, вчительство мають глибоко проаналізувати досвід УНР у галузі національного шкільництва і взяти з нього краще для сьогодення.

17.2. І.І. Огієнко — фундатор українського шкільництва

Велика роль у справі відродження національної культури, науки освіти і педагогіки часів УНР належить І.І. Огієнко.

І.І. Огієнко

Людина фантастичної працьовитості, енциклопедичних знань, неординарного бачення проблем національного виховання, І.І. Огієнко лише за 1917 р. — перший рік проголошення УНР — опублікував такі конче потрібні праці: “Українська граматична культура: Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови”, “Вчімося рідної мови: Нариси про мову вкраїнську”, “Український правопис, його історія і закони”, “Орфографічний словник”, “Рідна мова в українській школі”, “Тернистим шляхом: Про кривди народу вкраїнському”, “Одродження української церкви”, “Українська мова: Покажчик літератури до вивчення нашої мови”, “Історична хрестоматія української мови: Зразки нашої мови з найдавніших часів”, “Найперші завдання україн-

¹ *Майборода В.К., Майборода С.В. Національні школи України: Історія розвитку, уроки // Рідна шк. — 1993. — № 7.*

ської філології”, “Молитовник мовою українською”, “Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу” (два видання) та низку інших, не кажучи про статті, розвідки, наукові дослідження, оприлюднені на сторінках тогочасних журналів і газет¹. Ці публікації надихали українське вчителство на звитяжну працю щодо розбудови рідної школи.

У різні часи свого життя і діяльності І.І. Огієнко був членом багатьох наукових товариств і активно працював у них — у Товаристві Нестора-літописця в Києві (з 1912 р.), Товаристві любителів давньої писемності в Петрограді (з 1912 р.), Архівних комісіях у Києві (з 1913 р.) і Катеринославі (з 1914 р.) та ряду інших.

Оцінити творчий спадок І.І. Огієнка як просвітителя і науковця, визначного теоретика і практика української педагогіки можна лише за умови оприлюднення бодай основних творів одного з найбільш яскравих фундаторів шкільництва і педагогічної думки Української Народної Республіки і наступних етапів розвитку освітянської справи в державі.

Не втрачають свого значення епохальні праці Івана Огієнка, написані після повалення УНР. Вони пронизані духом відродження української нації і культури: “Чистота і правильність української мови” (1925 р.), “Складання української мови” у 2 томах (1938 р.), “Українська церква” у 2 томах (1942 р.), “Історія української літературної мови” (1950 р.), “Слово про Ігорів похід: Дослідження” (1949 р.), “Іконоборство” (1954 р.), “Українська церква за час Руїни” (1956 р.), “Кн. Костянтин Острозький і його культурна праця” (1958 р.), збірка поезій “Філософія містерій” (1957 р.) та багато інших. Свого часу ці праці відіграли надзвичайно важливу роль у пробудженні діячів школи, педагогіки, освіти і культури від летаргічного сну та в збереженні української нації від примусового знищення. Вони ще потребують всебічного осмислення, вивчення і повернення народові, якому І.І. Огієнко слугував всюди, на будь-якій посаді, куди доля кидала славетного сподвижника українського Відродження.

І.І. Огієнко до того ж створив “Історію словника української мови”, “Словник мови Шевченка”, “Словник місцевих слів”, “Український стилістичний словник”, “Повстання азбуки і літературної мови у слов’ян” і багато інших оригінальних творів.

¹ Докладніше див.: Жулинський М. Людина праці і обов’язку // Наука і суспільство. — 1990. — № 11. — С. 23.

Певно, зовсім не дарма І.І. Огієнка називали титаном думки й одержимим у праці.

І.І. Огієнко редагував українські журнали "Рідна мова", "Наша культура" (Варшава), "Віра й культура", "Слово істини" (Канада).

Не можна не згадати, що саме І.І. Огієнко став автором першого в Україні перекладу Нового Заповіту (Львів, 1937), Книги книг — Біблії, над перекладом якої хоч працював сім років, проте Британське біблійне товариство той переклад визнало найкращим, найточнішим у світовій біблеїстиці.

І.І. Огієнко працював учителем загальноосвітньої школи, приват-доцентом, професором Київського університету по кафедрі історії української мови та літератури; був членом Ради міністра освіти УНР, головою Комісії з вироблення нового статуту Вищої школи України та головою Правописної комісії, ректором Державного університету в Кам'янці-Подільському, міністром освіти України, міністром сповідань, головноуповноваженим Уряду УНР, професором Варшавського університету, доктором філософії університету в Брно (Чехо-Словаччина) тощо.

1940 р. професор І.І. Огієнко хіротонізований на архієпископа Холмського і Підляського і прибирає ім'я Іларіона, а через три роки стає митрополитом.

З 1947 р. І.І. Огієнко проживає в Канаді (Вінніпег). З 1951 р. він стає главою Української греко-православної церкви в Канаді й ревно бореться за збереження і продовження діяльності Української автокефальної православної церкви поза Україною, де живе кілька мільйонів співвітчизників, що за різних обставин опинилися за її межами.

В Україні життя, літературна, наукова, просвітницька діяльність професора І.І. Огієнка, його невтомна боротьба за духовне відродження нації, навчання, виховання, освіту і національний гарт підрастаючого покоління по-справжньому ще не досліджені, а кілька статей лише окреслили тему¹.

Важлива біографічна деталь проливає світло на розвиток педагогічного хисту, інтересів і талану визначного українця: поряд зі здобуттям основної освіти (військово-фельдшерська школа, історико-філологічний факультет Київського університету) Іван Огієнко закінчив Вищі педагогічні курси в Києві (1912 р.). Тому

¹ Основні з них: Білан А. Іван Огієнко // Українська культура. — 1992. — № 1; Жулинський М. Людина праці й обов'язку // Наука і суспільство. — 1990. — № 11; Маркушевич А.А. На Батьківщині // Рідна шк. — 1993. — № 9; Його ж. Велетень науки // Там само. — 1993. — № 10.

формування педагогічних поглядів І.І. Огієнка відбувалося протягом тривалого часу, вимагало значних зусиль їх носія і кропіткої, часом виснажливої, праці.

Найбільш суттєвими в системі педагогічних поглядів І.І. Огієнка слід вважати такі:

— навчання і виховання підростаючого покоління України як держави мусить здійснюватися українською (державною) мовою;

— система навчально-виховних закладів має будуватися на засадах національної школи і педагогіки та працювати на українській мові;

— навчання та освіта для дітей усіх верств населення повинні бути доступними незалежно від соціального, майнового, расового чи віросповідального походження та ін.

Ці погляди були і є прогресивними, тому в процесі відбудови національної школи за часів УНР стали основоположними, фундаментальними, на яких зводилось шкільництво і визрівала педагогічна думка в незалежній Україні.

Невтомна праця І.І. Огієнка на ниві розбудови національної школи та науки і сьогодні є прикладом служіння рідному народу.

17.3. М.С. Грушевський про українську школу

За часів УНР розквітнув провітницький талантище одного визначного українця, професора, видатного вченого, публіциста, громадського діяча, першого президента України, Михайла Сергійовича Грушевського (1866—1934), який невтомно боровся за відродження української школи і педагогіки. Перу вченого належить близько двох тисяч друкованих наукових праць, більшість з яких присвячені історії України: “Історія України-Руси”, “Ілюстрована історія України”, “Історія української козаччини” та багато інших.

Творчий доробок вченого є невичерпним джерелом для національного відродження українського народу, розбудови Української держави, патріотичного виховання молоді.

М.С. Грушевський

У період відбудови національної школи України творча спадщина М.С. Грушевського знову займає провідне місце у відновленні національної самосвідомості учнівської молоді, підвищенні рівня педагогічної культури батьків учнівської молоді, відновленні незамулених джерел української етнопедагогіки — теоретичні праці визначного гуманіста виходять масовими тиражами¹.

Педагогічні погляди М.С. Грушевського сформувалися в період назрівання національних і соціальних революційних перетворень й особливо зміцніли в часи створення та існування Української Народної Республіки. Квінтесенцією педагогічних поглядів М.С. Грушевського слід вважати такі переконання визначного вченого-просвітителя:

— школа і освіта здійснюються на засадах традицій національної культури обов'язково рідною мовою;

— національна самосвідомість має домінувати у вихованні моральності;

— школа, освіта і педагогічна наука в суверенній і незалежній державі мусять бути незалежними від будь-якого чужинського впливу, крім творчого засвоєння кращого досвіду вчительських, науково-дослідних та інших об'єднань.

Творчість і діяльність М.С. Грушевського мала різнобічний характер — вчений-історик, літературознавець, фольклорист, публіцист, письменник. Виявив себе вчений і педагогом, просвітителем свого знедоленого народу.

М.С. Грушевський надавав виняткову роль народній школі у духовному житті народу. Він доходить висновку, що всі наміри чужинців колонізувати Україну починалися з переслідувань і заборон української школи, мови, письменства, культури. Так було, коли українські землі перебували у складі Речі Посполитої, Росії, Австро-Угорщини, Оттоманської імперії. Не змовляючись між собою, уряди цих країн вбачали в українській школі найгрізнішого супротивника своєї колонізаторської політики. Аби приборкати українську людність вони закривали народні школи, забороняли викладання українською мовою в усіх навчальних закладах, переслідували національно свідомих вчителів та інших діячів школи.

¹ *Грушевський М.С.* Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. — К., 1991; *Його ж.* Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991; *Його ж.* Історія України. — К., 1992; *Його ж.* Як жив український народ. — К., 1992 та ін.

Вершити цю негідну справу чужоземцям допомагало українське панство. Будучи жадібним до влади, чинів і маєтків, які можна було одержати з рук колонізаторів, воно запопадливо стало на шлях співробітництва з поневолювачами і швидко денаціоналізувалося, відмовившись від рідної мови, культури, традицій свого народу.

Досліджуючи історію України кінця XVI — початку XVII ст., М.С. Грушевський писав, що повна денаціоналізація українських магнатських і шляхетських родів відбувалася інтенсивно, протягом одного покоління. Сини непримиренних борців за православу церкву 1590-х років у 1620—1630 рр., робить висновок вчений, уже є ревними католиками. Їм чужі національні українські інтереси.

Ще в гіршому становищі опинилося вітчизняне шкільництво за часів панування на українських землях царської Росії. М.С. Грушевський нагадує, як московське духівництво ввело цензуру на українські книжки. Цар Петро I і його наступники заборонили друкування книжок українською мовою, а в українських школах почали заводити великоруську мову, згодом русифікувавши всю освітянську справу. Політика русифікації призвела до того, що освіта для українських дітей стала малодоступною, незрозумілою, зводилася до зазубрювання, муштри. Вчений пише, що таке учіння “дітям мука, учителям мука, а науки як кіт наплакав”. Русифікована школа, вважає просвітитель, стала засобом відлучення дітей і молоді від школи, що негативно позначилося на стані українського суспільства. Колись, за козацьких часів, країна загальної грамотності перетворилася у страшенну пустку. “Між українським народом грамотних стало удвоє менше, ніж між народом великоруським: у деяких губерніях українських між українцями ледве знайдеться один грамотний на десять душ”.

Просвітитель висміює єзуїтську політику російських властей, які заявляли слідом за міністром внутрішніх справ П. Валувим про те, що “никакого особенного малоросійського язика не было, нет и быть не может”. При цьому свою позицію підтверджують тим, що самі українці не хочуть вчити дітей українською мовою. Насправді ж селяни, не вагаючись, у різних куточках України вимагали, аби їхніх дітей вчили українською.

М.С. Грушевський засуджує суперечки про те, чи бути українській мові. Українська мова є не говіркою, а мовою прадавнього народу, і вона має право розвиватися “законно і природно”.

Постійна заборона української мови, зневага до неї з боку “премудрих і сильних”, кари і муки тих, хто її обстоював, поро-

дили в суспільстві думку про вимирання мови, а разом з нею й українського народу. М.С. Грушевський вірить у життєздатність свого народу: “живе він і жити буде во віки”. На допомогу йому, на думку просвітителя, буде рідна мова, “викохана любов”ю до свого народу темного і убогого, до своєї Землиці рідної”.

Головною умовою існування національної школи М.С. Грушевський вважав навчання рідною мовою. Без такого навчання український народ, на думку вченого, не вийде з темноти, убогства і поневіряння. Він схвально оцінює діяльність Ушинського, Корфа, Весселя та інших діячів освіти, які відстоювали право дітей неросійських народів навчатися рідною мовою. Вчений засуджує освітню політику царату, якою переслідувалася українська школа. Багатьом народам Росії, таким як полякам, латишам, естонцям, царський уряд дозволив відкривати різні школи, тільки не українському. Дітям українців належало вчитися малозрозумілою російською мовою й виходили “у життє темними сліпцями, без знання, без освіти. Нехай нидіють у біді й темноті”.

У статті “Колишня освіта і теперішня темнота” вчений робить висновок, що “всі інші народи, які дійшли добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові”. Це ним утверджується і на прикладі України, яка в часи Козацької республіки, звільнившись від утисків іноземців, досягла небувалого розвитку освіти. М.С. Грушевський посилається на спогади грека Павла Алеппського, який, проїжджаючи Україною, був здивований загальною письменністю українців. Майже в кожному селі була школа, в якій вчилися усі діти — хлопчики і дівчатка, чого не знала на той час Європа. Існували школи грамоти, братські, козацькі полкові школи, Києво-Могилянська академія та низка інших навчальних закладів. Їх викладачі не тільки навчали дітей та молодь, а й розвивали українське письменство, науку, мистецтво. “Український народ, пише вчений, як порівняти його до московського, приміром, був тоді далеко розумніший, освіченіший, проворніший. З України потім ціле століття находила на Московщину мода, що там заводили школи, бібліотеки, вчили, писали і друкували. Довгий час усі вищі духовні в Московщині були з українців, бо своїх учених там не було. Довгі часи Московщина жила українською наукою, поки своєї нарешті не розвила, працею та заходами тих же українських учених”.

Цей приклад переконує в тому, що тільки в умовах незалежної України можливі відродження і подальший розвиток націо-

нальної школи. Проте і в наші дні впровадження української мови у навчальний процес школи здійснюється мляво, зустрічає багато перешкод. Ніби передбачаючи таке, М.С. Грушевський закликав наполегливо добиватися того, щоб по школах у нас “учено по-українськи: треба про се скрізь і всякому нагадувати, бо інакше школа нічого не pomoже освіті нашій”. Це застереження просвітителя сьогодні актуальне як ніколи. Чинні Закони України “Про мову” та “Про освіту” не завжди послідовно визначають статус української мови в системі освіти. Тож і не дивно, що українська мова повертається до школи досить повільно.

Піклуючись про навчання рідною мовою, М.С. Грушевський неодноразово наполягав на тому, щоб освіта мала національний характер, базувалася на народній українській основі. У рідній школі учні мають прилучатися до надбань духовної культури свого народу, його історії, культури, традицій, звичаїв, побуту тощо. Це означає, що зміст освіти і виховання має відбивати національні особливості українського народу, внаслідок чого в учнів мають формуватися народний світогляд, національна свідомість, характер, спосіб мислення, діяльність, народна мораль тощо. Треба, щоб навчальними планами і програмами передбачалося вивчення українознавчих дисциплін, кожний шкільний предмет відбивав здобутки і надбання українського народу в галузі науки, техніки, культури, мистецтва, духовних цінностей побутового життя тощо.

Шовіністичну політику російського царизму в галузі освіти в Україні гідно продовжувала нова імперія — СРСР. У роки комуністичного режиму в Україні робилися спроби відродити національну школу, але вони не досягли успіху, бо сама ідея національної школи суперечила сутності імперської держави. Проголошення України незалежною державою викликало до життя відродження національної школи і всієї системи виховання. Це є не якимось другорядним, а першочерговим завданням. М.С. Грушевський підкреслював, що серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути тільки пасербом чужих народів і ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування.

Наполягаючи на тому, щоб освіта базувалася на національній основі, вчений вважав, що українська мова має бути не тільки викладовою, а й вживаною дітьми в усіх сферах життя. Народ має розмовляти своєю мовою, інакше зароджується почуття власної неповноцінності, меншовартості.

Борючись за те, щоб дати українцям повну свободу і спроможність розвивати свої письменство, науку, шкільництво, М.С. Грушевський викликав лють і ненависть у офіційній партократії, яка, користуючись владою, стала безпідставно звинувачувати вченого-патріота в буржуазному націоналізмі. Насправді ж М.С. Грушевський ніколи не впадав до будь-якого націоналізму, наполягаючи, щоб в українських школах вивчалася російська мова, а в українських школах Австро-Угорщини — німецька. Наполягав просвітителю і на тому, щоб поряд з рідною історією, культурою в українській школі вивчалися життя, історія, культурні традиції й інших народів. Проте таке вивчення не повинно зводити рідну мову і культуру до “мужицької”, “нікчемної”, другорядної. Школа, на думку М.С. Грушевського, має дбати про неприпустимість духовної асиміляції, національного нігілізму, що ведуть до втрати молоддю національної свідомості та гідності.

Чи не вперше в історії України М.С. Грушевський став дослідником української релігійної думки, простеживши її від дохристиянської доби, через християнізацію України-Русі та українське відродження XVI—XVII ст. аж до релігійних шукань народних мас у XIX ст.¹

Велику увагу приділяє М.С. Грушевський проблемам дидактики. Всі навчальні предмети школи він поділяє на дві групи. Одні предмети мають дати можливість учням з'ясувати їхню роль у житті та пізнати його сутність, а інші вчать засобам використання всіх умов життя для свого добробуту. При цьому вчений підкреслює умовність поділу предметів на такі групи, бо часто одні й ті ж предмети служать як першому, так і другому завданню.

Вчений підкреслює важливе значення гуманітарних дисциплін у шкільному навчанні. Вони мають дати людині “пізнання себе і своїх відносин до заокличного світу, і се пізнання переводять, так би сказати, в проекції часу і просторони, в розрізах вертикальних і горизонтальних, в перспективах сучасного життя і його історії, яка зрештою вживається до помочі скрізь, для вияснення і усвідомлення сучасного становища — служить підставою його інтерпретації”.

З огляду на це М.С. Грушевський підкреслює виняткову соціально-виховну роль історії. Аналізуючи стан викладання шкільного курсу історії, він зазначає догматизм і застарілі традиції античної історіографії та схоластичного середньовічного літо-

¹ Див.: *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. — К., 1992.

писання. Вчений засуджує подання в школі історії “вибраних народів” та “ефектних, блискучих” епох. Така історія є не-об’єктивною, бо залишає в тіні окремі народи, країни, які мали величезне конструктивне значення в історії людства. Він наполягає, щоб всі епохи були відповідно оцінені, бо інакше буде не історія, а уривки, фрагменти з історії людства.

Історія має служити перемозі й закріпленню ідей і настроїв гуманності та демократизму, а не бути знаряддям людожерного шовінізму, національної винятковості й ура-патріотизму.

Першоосновою громадянського виховання М.С. Грушевський вважає історію рідного краю. Наслідком її вивчення має бути культ рідних традицій, рідної сторони, моральних вартостей, виявлених нею, справ попередніх поколінь, котрі своїми жертвами, стражданнями і подвигами, працею думки і працею рук привели на нинішній щабель життя нинішнє громадянство.

На думку М.С. Грушевського, національно-духовне, інтелектуальне відродження українського народу можливе за умови, коли школа буде діяти на засадах демократизації, гуманізації, пріоритетності загальнолюдських і національних цінностей. За таку народну школу він пропонує боротися громадськості, вчителству. Як приклад цієї боротьби М.С. Грушевський наводить діяльність общини села Теслугів Лубенського повіту на Волині. Селяни на волосному сході постановили, щоб у їхній волості відкрили народну школу з українською мовою. На повітовому з’їзді в Дубні вони ж поновили своє рішення. Селяни дійшли висновку, що коли їхні діти будуть навчатися рідною мовою, то всяку науку засвоюватимуть ґрунтовніше. У статті “Промовили” М.С. Грушевський подає думку про те, що тільки вимоги громадськості можуть вплинути на уряд щодо перегляду ставлення до українського шкільництва.

Активну роль у цій справі М.С. Грушевський відводить народному вчителю. Він має різними шляхами наповнювати освіту національним змістом. Вчителям учений заповідає “горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всякими способами”.

Таким чином, теоретична спадщина М.С. Грушевського, його активна практична діяльність на шляху відновлення національної школи, педагогіки, культури і державності в Україні об’єктивно мали прямий вплив на формування, розвиток, становлення і зміцнення системи освіти в УНР, наукових установ і науки, що у свою чергу прямо та опосередковано вплинуло на збереження

національного духу серед українців континентальної держави і діаспори в різних куточках світу.

Творча спадщина М.С. Грушевського — невід'ємна природна складова світового історіографічного процесу, в якому перемогли позитивістські погляди вченого, спрямовані на соціально-економічне дослідження вітчизняної історії. М.С. Грушевський відмовився від традиційних схем, занурюючись до вивчення базисних явищ феодального суспільства і збагачуючи науку новими документами (першоджерелами).

Обґрунтуванням вченим історичного значення рідної мови і рідної школи в суспільстві є дороговказом на шляху духовного відродження України, розбудови її національної школи.

Контрольні запитання і завдання

1. *Визначте роль суспільно-громадської і педагогічної діяльності та теоретичної спадщини професора І.І. Огієнка у відновленні національної школи, освіти і педагогіки України. Мотивуйте свої судження.*

2. *Київські науковці В.К. та С.В. Майбороди вважають принципи концепції національної освіти і виховання, розроблені в УНР, методологічними орієнтирами організації національної освіти в наші дні. Проаналізуйте доведення чи спростування такого твердження. Висловіть свої судження.*

3. *Виходячи із знання основних праць М.С. Грушевського, назвіть основні його педагогічні погляди. Що їх об'єднує? У чому полягає постійна актуальність?*

Література для самостійного опрацювання

Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу. — К., 1991; *Його ж.* Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх. — К., 1992; *Його ж.* З історії релігійної думки на Україні. — К., 1992.

Кирчів І. Внесок Івана Огієнка в українську етнографію і фольклористу // Нар. творчість та етнографія. — 1995. — № 4—6.

Ляхоцький В. Освітнянський подвиг Івана Огієнка // Початкова шк. — 1997. — № 1.

Мазур В., Розовик Д. Перші кроки національної школи // Наука і суспільство. — 1993. — № 2.

Огієнко І. Українська культура: Академічна промова на одкрыті Українського Народного Університету в Києві // Наука і суспільство. — 1990. — № 11. — С. 25—31.